

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ЛІТЕРАТУРНОЇ УЯВИ ДІТЕЙ ТРУДОВИХ ЕМІГРАНТІВ

У статті здійснено психологічний аналіз творчої уяви на основі продуктів літературної діяльності дітей трудових емігрантів. Виявлено психологічні передумови до створення літературних образів, охарактеризовано особливості сприймання та специфіку перетворення проблеми розлуки з батьками у вимірі літературного образу.

Ключові слова: літературний образ, творча уява, емоційна експресивність, психічна травма.

В умовах сучасної екологічної кризи (в нашому розумінні, екологічної кризи душі) проблема розвитку творчої особистості має фундаментальне значення. Адже психотерапевтичний вплив має не тільки художня література як продукт творчої уяви в процесі сприймання її читачем; сам процес перетворення реальних переживань у літературний образ (продукування творів) несе очищення, є, за словами В.О. Моляко, своєрідною «швидкою допомогою для душі» [4, с. 7].

Незважаючи на те, що у сучасній психологічній науці створено передумови для дослідження літературної творчості, але відсутній єдиний погляд на структуру літературної творчості, психологічні чинники розвитку обдарованої особистості, етапи онтогенетичного розвитку, які вважають сензитивними для літературної творчої діяльності.

Кожний витвір уяви, безперечно, так чи інакше пов'язаний із реальністю, є її віддзеркаленням. Погляд, відповідно до якого фантастичні образи залежать від реальності, базується на матеріалістичному принципі пізнання: наші знання почерпнуті з реально існуючого об'єктивного зовнішнього світу. Автори, що

зображали у своїх творах зовсім неправдоподібні події, завжди прямо або побічно виходили з реальних явищ. Питання про те, що творча уява має мало спільного з фактами або зовсім нічого спільного з ними не має, є живучим «епідемічним псевдовченням». Тому що уява ніколи не працює у вакуумі. Продукт уяви – це факт, який підданий перетворенню.

Відношення фантазії до реальності може бути досить складним і тонким. Сам матеріал ніби спонукає до вибору рішення. Створення літературних образів не є механічним копіюванням реальності або простим наслідуванням, імітацією. Історик живопису Е. Гомбрич у своїй праці «Мистецтво й ілюзія» [8] багаторазово підкреслює думку про те, що теорія «наслідування природи», яка сягає давньогрецької філософії, постійно спростовувалася практикою самих художників усього світу: у будь-якому продукті фантазії завжди є певні сторони, які не можуть бути пояснені лише наслідуванням або імітацією. Важливо з'ясувати, що поєднує створені реальністю елементи, за яким принципом вони поєднуються, чим обумовлений вибір тих або інших елементів реальної дійсності, тобто як вдається одержати образ.

Кожний митець, залежно від творчої діяльності, працює з недоторканою матерією, творчою сировиною. У літературній творчості слово є тією формою, що має передати зміст продукту творчої уяви – літературного образу.

Екзистенціалісти словом «матерія» називають будь-який матеріал творчості. Але таким чином змішуються поняття. Насправді матерія – це не тільки те, що протистоїть людині як творчому суб'єктові. Вона сама є основою творчої активності індивіда. У самій матерії, її організації закладено можливість одухотворення. Особливо це стосується дітей.

Сила літературної уяви дітей, по-перше, у її довільності, по-друге, у досить багатому запасі вражень від навколишнього, по-третє, у вільному й гнучкому вживанні цього запасу вражень, по-четверте, у підпорядкованості естетичній позиції.

Проблеми, пов'язані з творчою уявою, привертали увагу багатьох дослідників. Помітний вклад в їхню розробку внесли Л.С. Виготський, В.А. Роменець, В.А. Моляко, А.Я. Дудецький, О.М. Д'яченко, Є.І. Ігнат'єв, Е.А. Лустіна, О.І. Нікіфорова, З.Н. Новлянська, А.В. Петровський, Н.В. П'янкова, І.М. Розет, І.В. Страхов. Особливо варто відзначити внесок у дослідження психологічних особливостей літературної творчості М. Арнаудова.

Відомо, що уява задіяна в творчій діяльності людини на різних етапах її життя. Спираючись на розуміння цього питання психологами, розглянемо уяву як психічний процес, що є психологічною основою творчості та її необхідною складовою. Тобто, творчість базується на уяві. Під час протікання творчого процесу виникає багато асоціацій. У психології уява розглядається як окремий психічний процес; в діяльності уява виступає в єдності з мисленням. Вона має аналітико-синтетичний характер. Пов'язана уява з пам'яттю, емоціями, мисленням та почуттями; вона є необхідною умовою майже будь-якої розумової діяльності. Пізнавальною функцією уяви є створення нових об'єктів та випереджальне відображення реальності. Сутність уяви полягає в перетворенні уявлень, створенні нових образів на фундаменті тих, що вже існують. Це своєрідне відбиття дійсності у нових незвичних варіаціях.

Уява також виконує функцію переконструювання образів пам'яті з попереднього досвіду, тобто з раніше утворених образів, у нові сполучення та співвідношення. Чим багатший досвід людини, тим більш різноманітні і яскраві образи. Уява допомагає пізнавати навколишній світ і самих себе, розширювати свій досвід.

Хоча у психології нараховують більше сорока визначень уяви, цей психічний процес залишається питанням для всебічного вивчення. Мало дослідженою і не розшифрованою є літературна творчість, породжена такою соціальною реальністю, як еміграція українців. Особливо гостро й актуально дана проблема

звучить з вуст дітей, які силою творчої уяви передали всю глибину і болочність розлуки з батьками у власних творах.

Мета статті – проаналізувати психологічні аспекти літературної уяви дітей трудових емігрантів на основі продуктів творчої діяльності, а саме збірок: «Діти емігрантів про себе. Сповіді. Думки. Судження... Біль. – Львів: Артос» 2008 та 2009 рр.

Психологічний аналіз тексту починається з літературознавства. Прихильники цього підходу розглядали літературу в тісному співвідношенні із загальнокультурними й суспільними явищами.

Психологічний напрям – значна частина культурно-історичної школи; він з'явився в Росії наприкінці XIX ст. не випадково, а у зв'язку з тим, що сама література почала суттєво впливати на напрям думок і суспільно значимі події. Засновниками цього напрямку стали А.А. Потебня й Д.Н. Овсянніко-Куліковський. Вони й багато їхніх послідовників зосереджували свою увагу на глибинних проблемах співвідношення мови й думки, розходження наукового й художнього мислення, взаємозв'язку літератури й суспільної психології, психології творчості й сприйняття творів художньої літератури.

Для психологічної школи загалом характерний підхід, при якому в центрі всіх психологічних теорій мистецтва перебуває індивідуальний психічний акт. Предмет аналізу – психічні процеси, які виникають як у свідомості творця, так і суб'єкта, який сприймає твір. Однією з головних цілей вивчення тексту є психологія автора художнього твору. Завдання полягає в тому, щоб, вивчивши всі естетичні особливості відомого художнього твору, пов'язані з його формою та змістом, визначити в термінах наукової психології особливості душевної організації його автора.

Романтична література містить у собі особливий психологізм – героїчний. Якщо трактувати психологізм трохи ширше, зокрема як сукупність прийомів створення літературно-художнього персонажа, що оживає на сторінках книги, то в область дослідження психологізму можна включити особливості

психології автора, його творчу індивідуальність і її розвиток. До кола проблем, пов'язаних із особливостями психології творчої особистості, входять ідеї автора, його життєве кредо, поворотні пункти долі, особливості соціальних взаємозв'язків. Письменник, створюючи своїх героїв, глибше осягає людську психологію, розвиваючи свої можливості як «інженера людських душ». Найбільш адекватним у цьому випадку буде біографічний метод, що володіє більшими можливостями для дослідження творчої особистості і її долі.

Кожний автор реалізує у своїй творчості особливі прийоми, ставить певні завдання й приходять до того або іншого змісту. Якими б різними не були письменники, у який би час вони не творили, їм не можна відмовити в психологізмі.

«Душа – не яблуко, її не розріжеш», – наводить Д.Н. Овсянніко-Куліковський слова Шубіна з «Напередодні» І.С. Тургенева. Автор пояснює, що душа людська досить легко «розрізається по шву, яким скріплені одна з іншою (і потім далеко не міцно) дві сфери її: сфера почуття й сфера думки» [5, с. 367].

Такий розподіл психіки на почуття й думки, по суті, є першим кроком до аналізу психічного. У всіх продуктах людської діяльності, у тому числі й у тексті, психіку можна розділити на різні сфери.

Людина, яка створює вірші або прозу, безумовно, становить величезний інтерес для психологічної науки. Це люди, які, володіючи виразними засобами, можуть розкрити нам складні переживання, думки, порухи душі.

Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету «Львівська політехніка» (МІОК) у рамках проекту «Назустріч новій хвилі» 2008 року провів Міжнародний конкурс української творчої молоді «Діти емігрантів про себе». На основі психологічного аналізу творів, що представлені різними літературними жанрами (новели, казки, вірші, п'єси, інтерв'ю), у двох виданнях 2008–2009 рр. «Діти емігрантів про себе. Сповіді. Думки. Судження... Біль. – Львів:

Артос», нами виявлено ряд особливостей у побудові літературних образів. Зокрема, яскравість та емоційна експресивність деталізованих частин проблеми доносить до читача цілісну енергію правдивих відчуттів, що дає можливість пережити в його уяві реальність ситуації, в якій перебувала дитина трудового емігранта. Як зазначає Е. Мейман, «фантазія є першою формою діяльності, за допомогою якої свідомість дитини перероблює засвоєний матеріал наочних уявлень і перетворює цей матеріал на її справжнє духовне надбання» [7, с. 131].

Таким чином, аналізуючи літературні твори дітей, ми дізнаємося, наскільки глибоко вони усвідомлюють проблему розлуки з мамою чи татом і наскільки майстерно знімають провину з батьків за нанесений ними біль, малюючи картини реальності «ідеальними фарбами».

Іншими словами, літературний процес, немислимий без уяви, дозволяє творчо відтворювати ланцюг уявлень і вражень, що зберігаються в пам'яті. Завдяки уяві у свідомості дитини виникають живі картини, які вона вербалізує, перетворює та кодує в образи: «...Краще жити в бідності, але мати поруч рідну душу, яка завжди вас підтримає, ніж жити на горі з грошей і почувати себе Робінзоном Крузо, який може говорити, та ніколи не зможе розказати про свій біль, адже просто немає кому про нього розповісти» [2, с. 7]. Таким символічним образом дитяча уява змалювала почуття безнадії і самотності, зваживши цінності «гроші – батьківське тепло» і відчувши себе Робінзоном Крузо.

Уява тісно пов'язана з регуляцією самопочуття людини. Вона виконує функцію психологічного захисту від психотравмуючих впливів, від пригноблюючих емоцій, створюючи (в уяві) такі ситуації, які компенсують невдачі, знімають фрустрацію (З. Фрейд). Діти, батьки яких емігрують за кордон, залишаються з людьми, які до цього часу відігравали в їхньому житті вторинну роль. Вони шукають порятунку у творчості, що є свого роду катарсисом, звільненням від непосильного тягара.

В даному випадку ми наголошуємо на захисній функції літературної уяви, яка регулює емоційні стани, знімає напруження.

Від'їзд обидвох батьків або одного з них несе тяжку психоемоційну травму для маленької особистості, яка до цього часу відчувала себе захищеною. «Головний зміст психологічної травми становить втрата віри в те, що життя організоване відповідно до певного порядку й піддається контролю. Травма впливає на сприйняття часу, і під її впливом змінюється бачення минулого, сьогодення й майбутнього.

За інтенсивністю пережитих почуттів травматичний стрес пов'язаний з усім попереднім життям. Через це він здається найбільш істотною подією життя, ніби «вододілом» між тим, що відбувалося до й після травмуючої події, а також усім, що буде відбуватися потім» [3, с. 14].

У збірці діти переважно поділяють свої роздуми-есе на такі підпункти:

- «Бабусин сон»; «До»; «Після»; «Місячна доріжка»;
- «Найболючіша мить мого життя»; «Важкі будні і щасливий момент»; «День здійснення мрій»; «Зустріч»; «Для роздуму».
- «Голос дитячого серця»; «Мамо, повертайся!» і т. д.

Про глибину і важкість переживання ситуації розлуки свідчать такі моменти у творах дітей, як порівняння автобуса із птахом: під час розставання і під час зустрічі. Дитина сприймає світ у зовсім інших фарбах – емоції «забарвлюють» її світ у кардинально різні гами кольорів.

При розлуці з батьками все насторожено-небезпечне і сповнене небезпеки:

«... Мене тримали за руки, а мама стояла у вікні і дивилася. Дивилася на мене, а сльози струмками бігли по її скривленому, але такому дорогому, милому обличчі. Мотор загарчав, мов лютий пес. Автобус похитнувся і поїхав. Полетів білим лебедем – і враз став чорним злим круком: він повіз від мене маму...».

Коли ж довгоочікувана мить зустрічі з мамою наступила – все навколо змінилося:

«...І тут із синьої блакиті вплив автобус, такий **білий-білий, як красень птах...**».

Багатогранним і неоднозначним є образ мами. Він є лейт-мотивом двох збірників (2008 і 2009 років видання). Образ рідної мами – це найпотужніший енергетичний синтез, який сформований переважно найтоншими і найсокровеннішими думками, сподіваннями і мріями кожної дитини. Образ мами переплітається з образами Березині, Божої Матері, України та співзвучно доповнює їх.

Д. Віннікот у праці «Гра та реальність» пише про те, як дитина впорується із сепарацією та втратою і вказує на **феномен переходу** (див. рис.): «Як відомо, коли мама або хто-небудь інший, від кого залежить дитина, відсутній, раптових змін не відбувається завдяки тому, що дитина володіє пам'яттю або *мисленнєвим образом мами*, її так званою ментальною репрезентацією, котра є життєдійною протягом певного часового інтервалу. Якщо ж мами немає довше, ніж певний ліміт часу, виражений у хвилинах, годинах або днях, пам'ять або внутрішня репрезентація поступово зникає. З мірою виникнення такого ефекту явище переходу поступово стає беззмістовним, і дитина втрачає здатність переживати їх» [1, с. 36].

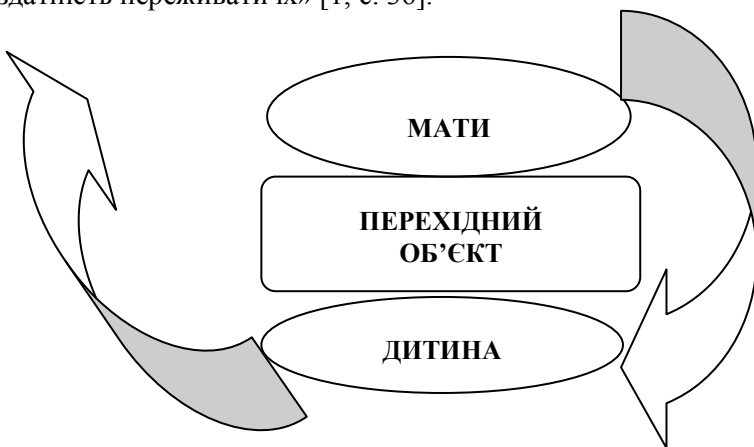

Рис. Феномен переходу (за Д. Віннікотом)

На рис. 1 зображено схему феномену переходу за Д. Віннікотом. В нашому розумінні перехідним об'єктом є образ матері, який створюється завдяки літературній уяві дитини. Перехідний об'єкт і феномен переходу дають кожній людині «в дорогу» те, що назавжди залишиться важливим – сферу досвіду. Перехідний об'єкт – це суть такої згоди між батьками і дитиною.

Аналізуючи літературний образ *мами*, гра уяви дитини вражає найяскравішими тропами, експресією вербалізації зовнішніх рис найріднішої людини на світі. Це все нагадує феномен переходу, про який ми згадували вище. Дитина малює на папері образ *мами*, який є репрезентацією її на момент відсутності. Інакше кажучи, не тільки ідеалізації, але й спроба заміни на деякий час:

*«...В моєї мамі очі, як волошки.
Уста – немов троянда у росі.
Вона подібна дуже (а не трошки)
На фею чарівну в своїй красі...»
«...Мамо, може, ти передумала
І хочеш додому вернутися?
Матусю, мені важко. І думками
Пригортаюсь до серця своєї я мамі...»*

Важливу роль у психологічному механізмі літературної уяви відіграє момент внутрішнього звільнення, яким вирішується потреба творчої індивідуальності в сповіді, бажанні поділитися із близькою людиною глибоким переживанням або яскравим враженням. Але цей процес здійснюється не прямо, а опосередковано.

Потребу у внутрішньому звільненні, що виникає в процесі творчості, яскраво відтворюють рядки зі збірок, які ми розглядаємо.

Діти це описують у вигляді:

- афоризмів: *«Краще прожити півжиття з любов'ю, аніж ціле – без неї»;*

- риторичних запитань: *«Що мені, як чужих дітей ти за гіркий розглядаєш гріш, Боже рідний, у синім небі, чим, скажи, я їх гріш?!»*; *«Чи легко бути дитиною емігрантів?»*;

- зверень-сповідей:

*«Повертайся, мамо,
лист упав із клена,
в радості і горі будь
зі мною, нене!»*;

«Хоч раз, а може й тисячі разів тобі хотілося замінити це «все» всього лиш на один погляд, один дотик, одне слово»;

- нереалізованих бажань:

«Я знайшов фотографію, на якій були мої тато і мама. Ця фотографія була під моєю подушечкою, бо я хотів, щоб вони щоночі снилися мені».

«Ось учора мене образив хлопчик. Мені так хотілося розповісти тобі про це, поділитися болем!!!».

Всі ці рядки налаштовують на думку про те, що дитина в силу можливостей своєї інтроспекції переосмислює і проносить крізь внутрішнє «Я» складні реалії життя, стоїть на шляху пошуків справжніх цінностей життя.

Досі продовжуються дискусії щодо ролі й значення інтроспекції. На нашу думку, досліджуючи психологічні особливості літературної уяви дітей трудових емігрантів, ми розуміємо, що істина криється в унікальній здібності дітей до інтроспекцій завдяки творчій уяві. Важливо, проте, підкреслити, що дані, отримані шляхом інтроспекції, діти використовують як початковий сирий матеріал, який вони піддають подальшій образній обробці.

С.Л. Рубінштейн висловив глибоко діалектичний погляд на взаємовідношення зовнішнього і внутрішнього у психічних явищах, підкресливши, що будь-яка зовнішня дія заломлюється через внутрішні умови. Автор у праці «Основи загальної психології» пише: «Ефект дії одного явища на інше залежний не тільки від характеру самої дії, але і від природи того явища, на яке

ця дія спрямована: інакше кажучи, ефект дії одного явища на інше опосередковується природою останнього» [8, с. 115].

Психологічний аналіз творчої уяви на основі характеристики літературного тексту дає можливість для вивчення особистості дітей трудових емігрантів, які живуть переживаннями розлуки з батьками, знаходяться в різних емоційних станах, висувають певні життєво важливі для них цілі, прагнуть їхнього досягнення.

Таким чином, на основі збірок «Діти емігрантів про себе. Сповіді. Думки. Судження... Біль» нами було проаналізовано психологічні аспекти літературної уяви дітей трудових емігрантів і виявлено низку особливостей у побудові ними літературних образів. Розкрито яскравість та емоційну експресивність деталізованих частин, що доносять до читача цілісну енергію правдивих відчуттів, дають можливість пережити в його уяві реальність ситуації, в якій перебувала дитина трудового емігранта.

Структура творів відображає часоподіл – до і після від'їзду батьків – як подію, що нанесла тяжку психоемоційну травму маленькій особистості.

Виявлено, що важливу роль у психологічному механізмі літературної уяви дітей трудових емігрантів відіграє момент внутрішнього звільнення, яким задовольняється потреба дитини у сповіді, бажанні поділитися глибоким переживанням, пов'язаними із тривалою відсутністю батьків.

Доведено, що літературні образи дітей трудових емігрантів створені на основі поєднання фантазії та реальних подій, і саме тому психологічний аналіз слід робити в контексті подій їхнього життя.

Перспективи подальших наукових розвідок у даному напрямі ми вбачаємо в дослідженні літературної уяви особистостей, які знаходяться в екстремальних ситуаціях, що стає поштовхом і проблемним наповненням літературних образів.

Це і буде так званим «лакмусовим папірцем» становлення творчої особистості, а літературні образи, створені нею – «обличчям» до психологічного портрету таких особистостей.

-
1. Винникот Д. Игра и Реальность / Д. Винникот. – М., 2002. – 288 с.
 2. Діти емігрантів про себе. Сповіді. Думки. Судження... Біль. – Львів: Артос, 2008; 2009.
 3. Малкина-Пых И.Г. Психологическая помощь в кризисных ситуациях / И.Г. Малкина-Пых. – М.: Эксмо, 2008.
 4. Моляко В.А. Поэтическое восприятие человека в кризисных и экстремальных ситуациях / В.А. Моляко // Актуальні проблеми психології: Проблеми психології творчості: збірник наукових праць / за ред. В. Моляко. – Т. 12. – 2009. – Вип. 7.
 5. Потемкина О.Ф. Психологический анализ рисунка и текста / О.Ф. Потемкина, Е.В. Потемкина. – СПб.: Речь, 2006. – 524 с.
 6. Розет И.М. Психология фантазии: Эксперим.-теорет. исслед. внутр. закономерностей продуктив. умств. деятельности / И.М. Розет. – 2-е изд., испр. и доп. – Мн.: Университетское, 1991. – 342 с.
 7. Роменец В.А. Психология творчості: навч. посібник / В.А. Роменец. – К.: Либідь, 2001. – 288 с.
 8. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер, 2000. – 712 с. – (Серия «Мастера психологии»).
 9. Символические образы // Вопросы философии. – 2001. – № 6.

Мрака Н.Н. Психологический анализ литературного воображения детей трудовых эмигрантов.

В статье осуществлен психологический анализ творческого воображения на основе продуктов литературной деятельности детей трудовых эмигрантов. Выявлены психологические предпосылки к созданию литературных образов, охарактеризованы особенности восприятия и специфика преобразования проблемы разлуки с родителями посредством литературного образа.

Ключевые слова: *литературный образ, творческое воображение, эмоциональная экспрессивность, психическая травма.*

Mraka N.N. Psychological analysis of literary imagination of children of labour emigrants.

A psychological analysis of the creative imagination on the basis of the literary works of the children of immigrants is carried out. The psychological preconditions of creating literary characters are revealed, the peculiarities of the perception and the specific features of transforming the problem of parting with the parents as literary characters are characterized.

Key words: *literary character, creative imagination, emotional expressiveness, psychical injury.*

